

Anna Barska
Uniwersytet Opolski

Rewolucja kaktusowa / jaśminowa znakiem przemian w krajach Maghrebu

Abstract: The paper demonstrates the causes of the so called Cactus/Jasmine Revolution or, in other terms, the Arab Spring, which led to changes in each Magheb country: Tunisia, Algeria and Morocco. This phenomenon is attributed to be originated in the Internet, through the digital and blogosphere generation, especially Facebook and Twitter, a platform of social demands, and national policy changes. Young people through blogs, Twitter and Facebook have worked out their sphere of freedom and opposition in the net. Tunisia, though small, gave a quantitative signal for aiming at changes in many countries, not only in Maghreb.

Key words: Maghreb, Tunisia, Algeria, Morocco, Cactus/Jasmine Revolution, Internet, Arab Spring.

Po odzyskaniu niepodległości — Tunezja i Maroko 1956 roku, Algieria w 1962 roku — każdy z krajów Maghrebu realizował odmienną politykę¹. Republika Tunezji przyjęła system prezydencki z dominacją jednej partii politycznej². Pierwszym prezydentem został Habib Burgiba. Utracił on władzę w bezkrwawym przewrocie 7 listopada 1987 roku dokonanym przez Ben Alego, który przejął po nim schedę. Republika Algierii zgodnie z konstytucją z 19 listopada 1976 roku (wielokrotnie nowelizowaną) rządzona jest przez prezydenta wybieranego w wybo-

¹ Tunezja pozostawała pod protektoratem francuskim w latach 1881—1956, w 1912 roku Maroko zostało podzielone między Francję i Hiszpanię, natomiast Algieria od 1830 była kolonią, tzw. Departamentem Zamorskim. Status Algierii był wielokrotnie zmieniany. Po początkowej okupacji wojskowej, w 1834 roku nadano jej status kolonii. W 1848 roku Konstytucja II Republiki uznała Algierię za integralną część terytorium francuskiego. Mimo że od tego czasu formalnie stanowiła integralną część Francji, faktycznie nadal była kolonią.

² Prezydenta wybierano w powszechnych wyborach na pięcioletnią kadencję.

rach powszechnych³. Natomiast w królestwie Maroka obowiązuje ustroj oparty na dziedziczeniu monarchii konstytucyjnej. Od 30 lipca 1999 roku głową państwa jest król Muhammad VI. Istotą podjętego tematu jest próba ukazania przyczyn, jakie doprowadziły do wydarzenia określanego nazwą „rewolucja kaktusowa/jasminowa” lub szerzej „wiosna arabska”, a także uchwycenia przemian, jakie dokonały się w każdym z krajów Maghrebu⁴.

Tunezja

W czasach sprawowania władzy przez Ben Alego (7 listopada 1987—14 stycznia 2011) ogromne udziały w zarządzaniu i własności miała rodzina jego żony (Trabalsi), a opozycja prawie nie istniała oficjalnie. Również protesty na szeroką skalę w zasadzie się nie zdarzały. Wyjątek stanowił strajk w zagłębiu fosforytów w Gafsa, regionie o wysokim stopniu bezrobocia i biedy⁵. Otóż w czerwcu 2008 roku w miejscowości Redeyef, gdzie strajki trwały sześć miesięcy, w czasie manifestacji jeden z uczestników został zabity, co wywołało gniew demonstrantów i doprowadziło do konfrontacji z policją, w wyniku czego było wielu rannych i aresztowanych. Organizacje społeczne, w tym Tunezyjska Powszechna Unia Pracy (L'Union Générale Tunisienne du Travail — L'UGTT), domagały się uwolnienia zatrzymanych. Zorganizowany w końcu lipca 2008 roku na znak protestu marsz solidarności zakończył się kolejnymi aresztowaniami. Żądania uwolnienia zatrzymanych trwały do końca 2010 roku. Region Gafsy, podobnie jak całe południe i środkowa część Tunezji, jest dotknięty wysokim bezrobociem. Obszarów tych nie faworyzował Ben Ali, dlatego traktowano je jako nieprzynależne do centrum, peryferyjne.

Trudna sytuacja ekonomiczna, korupcja władzy i bezrobocie były przyczyną ataków samopodpalenia — 3 marca w Monastyrze na wybrzeżu i 20 listopada w Al-Malawi na południowym zachodzie kraju. Ujawniono w Internecie w końcu grudnia 2010 roku, że na oddziale ciężkich oparzeń w szpitalu w Tunisie 15,1% pacjentów stanowiły osoby podejmujące próbę samobójstwa przez podpalenie (O. Piot, 2011, s. 11). Wydarzenie, które nie było jedyne, ale wstrząsnęło światem

³ Zmieniona w 2008 roku konstytucja zniosła ograniczenie dwóch kadencji, na jakie maksymalnie mógł być wybierany prezydent.

⁴ Wydarzenie, które doprowadziło do przewrotu w Tunezji, a następnie w wielu krajach arabskich, miało miejsce w środkowej części Tunezji, gdzie rosną kaktusy. Protesty i manifestacje ogarnęły cały kraj, ze stolicą Tunisem, a zatem wystąpiły też w obszarach z kwiatem jaśminu. Stąd w tytule słowa „rewolucja kaktusowa/jasminowa” zaznaczają konteksty zjawiska, jego zróżnicowanie i nabrzmiałość.

⁵ Protesty, które wstrząsnęły krajem, to rewolty studentów (1972) i rozruchy głodowe (1984). Drugie wydarzenie było skutkiem drastycznej podwyżki cen żywności, wprowadzonej 1 stycznia 1984 roku. Protesty trwały kilka dni. Prezydent Burgiba w telewizji poinformował społeczeństwo o swojej niewiedzy o sytuacji i jako winnego całego zamieszania wskazał mera Tunisu, odwołując go ze stanowiska, i wycofując zarządzenie o podwyżkach. To wydarzenie znam z autopsji.

arabskim, określane jako tunezyjska rewolucja jaśminowa, miało miejsce 17 grudnia 2010 roku w miejscowości Sidi Bouzid, w środkowej części kraju. Policja zarekwirowała wózek z kupionymi na kredyt warzywami, którego właścicielem był 26-letni Mohamed Bouazizi, bezrobotny, handlujący bez pozwolenia. W trakcie przejmowania straganu prawdopodobnie został on uderzony w twarz przez policjantkę⁶. Gestem tym funkcjonariuszka naruszyła honor mężczyzny (P. Bourdieu, 2007, s. 23—58). Skargi poszkodowanego nikt nie wysłuchał. Zdesperowany i poniżony na oczach wielu mieszkańców dokonał aktu samopodpalenia przed urzędem władz miejskich. Chociaż w miarę szybko został przewieziony do szpitala, poparzenia były tak poważne, że nie udało się go uratować, mężczyzna zmarł 4 stycznia 2011 roku. W jego pogrzebie uczestniczyło 5 tys. osób. 19 grudnia 2010 roku w Sidi Bouzid i wielu miastach doszło do starć młodzieży z policją, a 27 grudnia fala protestów ogarnęła Tunis. 28 grudnia prezydent Ben Ali wygłosił pierwsze przemówienie, w którym krytykował manifestantów. W obejmującej cały kraj rewolcie uczestniczyła przede wszystkim młodzież, zarówno z dyplomem wyższych studiów, maturą, jak i bez wykształcenia. Młodzi demonstranci zwoływali się przez Internet, telefon komórkowy. W demonstracjach brały też udział osoby starsze, rodzice i dziadkowie, także bezrobotni. Jak pisze O. Piot, „wzniesiona przez warstwy ludowe rewolta rozszerza się na inne warstwy, zwłaszcza na te klasy średnie, które rozwinęły się od początku lat 90. — na profesorów, adwokatów, kupców, finansistów, lekarzy...” (O. Piot, 2011). Wydarzenia i relacje rozpowszechniane w sieciach społecznościowych odsłaniały policyjną przemoc, obrazy wzmacniały tragizm sytuacji.

Prezydent wygłosił drugie przemówienie 10 stycznia, mocno atakując niezadowolonych i protestujących, próbował też nieco złagodzić swoją postawę, obiecując utworzenie nowych miejsc pracy w 2012 roku, ale to nie zmieniło sytuacji, gdyż nikt już mu nie wierzył, i w rezultacie doszło do jeszcze większej radykalizacji ruchu społecznego. Lękając się wystąpienia studentów i uczniów, Ben Ali zamknął szkoły i uczelnie (O. Piot, 2011).

Ogłoszony 12 stycznia strajk w Sfaksie rozprzestrzenił się na największe miasta. Nasilały się głosy potępiające represje. Prezydent Ben Ali 13 stycznia wygłosił trzecie przemówienie, w którym mówił o wolności prasy, prawach partii opozycyjnej, zwolnieniu ministra spraw wewnętrznych. Oświadczył też, że nie będzie już kandydować w najbliższych wyborach w 2014 roku. Protesty zamieniały się w rewolucję, a prezydent uciekł z kraju 14 stycznia, chroniąc się w Arabii Saudyjskiej (O. Piot, 2011).

Od pierwszych dni rewolucji na ulice wyszły kobiety, domagając się wolności, szacunku i dymisji Ben Alego. Po ucieczce prezydenta rozpoczęła się debata o kształt państwa, zwłaszcza w ramach upowszechnianej idei demokratyzacji każda z partii starała się pozyskać akceptację. Skomplikująca się sytuacja spowodowała opublikowanie 23 stycznia 2011 roku petycji kobiet, pod którą podpisało się tysiące

⁶ Taką wersję podawały media, powołując się na świadków zdarzenia. Policjantka, chociaż nie przyznawała się do zarzucanego jej czynu, została aresztowana, ale do procesu nie doszło, gdyż matka po śmierci syna wycofała oskarżenie.

obywateli. Wyartykułowano przede wszystkim żądanie reform instytucjonalnych i politycznych zgodnych z aspiracjami kobiet, w tym zapisu w konstytucji separacji polityki i religii. Wyrażono niepokój z powodu zagrożenia islamizacją społeczeństwa, a także niebezpieczeństwa utraty nabytych praw, zwłaszcza zmian *Kodeksu prawa cywilnego*, gwarantującego kobiecie wysoki status w świecie arabskim. Dyskusje nad kształtem państwa wywołały protesty różnych grup społecznych. Marsz równości i obywatelstwa zorganizowało Tunezyjskie Stowarzyszenie Kobiet Demokratów (Association Tunisienne des Femmes Démocrates — ATFD) i Uniwersyteckie Stowarzyszenie Tunezyjskich Kobiet ds. Badań i Rozwoju (Association des Femmes Tunisiennes Universitaires pour la Recherche et le Développement — AFTURD) 29 stycznia 2011 roku (A. Farge, 2011). Swoje poglądy demonstrowały również członkinie stowarzyszeń islamistycznych, systematycznie zwalczane zarówno przez Burgibę, jak i przez Ben Alego. W Tunisie w piątek 1 kwietnia po modlitwie popołudniowej w meczecie 50 kobiet w demonstracji na ulicy Habiba Burgiby żądało autoryzacji brody i dżellaby dla mężczyzn oraz zasłony dla kobiet. Zgromadzone przed urzędem pierwszego ministra na Kasbie kobiety domagały się legalizacji w dowodach osobistych kobiet zdjęć w zasłonach, a także unieważnienia wydanego jeszcze przez Habiba Burgibę rozporządzenia, zakazującego noszenia zasłony w urzędach i szkołach. Zwolennicy tradycji opowiadali się za kodyfikacją małżeństwa zgodnie z obyczajem (J. Arafauoui, 2011).

Zaniepokojenie z powodu żądań przywrócenia kobietom statusu opiekunki ogniska domowego i obowiązku noszenia zasłony pojawiło się w wypowiedziach wielu kobiet, o czym pisze Sihem Hassaini (S. Hassaini, 2001). Znamienny dla rewolucji jaśminowej jest udział kobiet ze wszystkich grup społecznych, których aktywność przejawia się m.in. uczestnictwem w manifestacjach, w stowarzyszeniach i organizacjach kobiecych na terenie całego kraju, żądaniem zachowania praw i przywilejów (S.A. Aiachie, 2001).

Rewolucja kaktusowa/jaśminowa spowodowała nie tylko ucieczkę prezydenta, dymisję rządu, ale także rozwiązanie parlamentu. W tej bardzo skomplikowanej i trudnej sytuacji 7 marca 2011 roku doprowadzono do zaprzysiężenia nowego rządu, na którego czele stanął Bedżi Caid Essebsi. Podjęto również decyzję o organizacji 24 lipca 2011 roku wyborów do Zgromadzenia Konstytucyjnego. W czerwcu datę wyborów przesunięto na 23 października 2011 roku z powodów merytorycznych i problemów organizacyjnych. Ten nowy parlament miałby opracować konstytucję, określającą podstawy przeprowadzenia wyborów parlamentarnych i prezydenckich w 2012 roku. W pierwszych demokratycznych wyborach, które odbyły się w niedzielę 24 października, jak podkreślają obserwatorzy, uczestniczyło 7,3 mln (90%) uprawnionych do głosowania, którzy wybierali 217 deputowanych z około 1 500 list partyjnych i kandydatów niezależnych. O stanowisko deputowanego ubiegało się ponad 11 000 kandydatów, w tym 7% kobiet (*Tunisie. Le Taux...*, 2011). Zwyciężyła islamska partia Odrodzenie (Ennahdha), zdobywając 90 mandatów (41,47% głosów). Drugie miejsce, 30 mandatów (13,82% głosów), uzyskał Kongres na rzecz Republiki (Congrès pour la République — CPR). Trzecie miejsce, 21 mandatów (9,68% głosów), przypadło Demokratycznemu Forum na rzecz Pracy i Wolności

(Ettakatol). Partia Demokracji Progresywnej (Partie Démocrate Progressiste — PDP) uzyskała 17 mandatów (7,83 %). Pozostali parlamentarzyści wywodzą się z partii i organizacji, które zdobyły od 5 mandatów do jednego. Kobiety zdobyły 49 mandatów (24%) (*Tunisie/Constituante...*, 2011).

Po ogłoszeniu wyników wyborów w Tunezji doszło do wystąpień. 2 listopada 2011 roku 200 kobiet manifestowało w Tunisie, żądając zachowania i poszanowania nabytych praw⁷. Lider zwycięskiej partii Rachid Ghannouchi ogłosił, że jego partia nie ma zamiaru przeprowadzać radykalnych reform, zmieniających styl życia Tunezyjczyków. Zapewnił, że nie nakaże kobietom noszenia chust i nie wprowadzi restrykcyjnych islamskich zasad w bankowości. 22 listopada 2011 roku zwoła pierwsze obrady nowego Parlamentu.

Tunezja w 2011 roku stała się swoistym zarzewiem, iskierką, która rozpałała „umysły”, zwłaszcza ludzi młodych w Maghrebie i krajach arabskich (O. Piot, 2011). Należy dodać, że protesty w niewielkiej Tunezji występowały rzadko, z wyjątkiem wspomnianych wydarzeń w Gafsie w 2008 roku, a na przełomie 2010/2011 pojawiły się w regionach marginalizowanych przez władzę. Rewolucję kaktusową/jasminową można też uznać za swoisty ewenement, gdyż ogarnęła tak wiele krajów w Afryce i na Bliskim Wschodzie (*Ce qui différencie...*, 2011).

Wydarzenia określane jako rewolucja kaktusowa/jasminowa prezentują fotografie zamieszczone w Internecie. Jest to 12 zdjęć wykonanych w Tunisie, Thali, Kasserine i Sidi Bouzid, które ukazują samopodpalenie Mohameda Bouazizi, ucieczkę Ben Alego 14 stycznia, a także zorganizowaną 19 lutego w Tunisie manifestację w obronie laicyzacji, w której uczestniczyły różne grupy społeczne⁸.

Istotną rolę w powodzeniu rewolucji kaktusowej/jasminowej odegrały Internet i młode pokolenie, wychowane na nowych technologiach, albowiem więcej niż jeden Tunezyjczyk na trzech używa Internetu. Ci młodzi ludzie za pośrednictwem blogów, Twittera i Facebooka dopracowali się swojej przestrzeni wolności i kontestacji w sieci (O. Piot, 2011).

Algieria

W Algierii władza przynależy do armii od niepodległości. To właśnie armia, organizacje masowe, policja, żandarmeria i partia chronią prezydenta Algierii Boutefflika. Oficjalny pluralizm polityczny jest względny, ale partie polityczne mogą się

⁷ Zob. <http://www.magharebia.com/cocoon/awi/xhtml11/fr/features/awi/newsbriefs/general/2011/11/03/newsbrief-02> (data dostępu: 12 listopada 2011).

⁸ Pogłębiając informację o rewolucji stanowiła wystawa 40 klisz pt. *Révolution Tunisienne*, zaprezentowana w Instytucie Świata Arabskiego w Paryżu w dniach od 19—29 maja 2011 roku (*Revolution tunisienne 14 janvier 2011 «Degage» collectif de photographes tunisien, Exposition de photographies et d'affiches. Institut du Monde Arabe — mai 2011; <http://www.google.pl>* (data dostępu: 29 lipca 2011).

przedstawiać. W przeciwieństwie do Tunezji manifestacje w Algierii występowały co jakiś czas w różnych regionach kraju, gdzie młodzi ludzie z powodu bezrobocia i niedostatku buntują się regularnie, paląc opony, budując barykady na ulicach, zajmując budynki użyteczności publicznej (*Ce qui différencie...*, 2011).

W wyniku rewolucji kaktusowej/jasminowej do pierwszych wystąpień doszło w Algierii 28 grudnia. Kontestowano rosnące ceny żywności, bezrobocie, korupcję władzy, cenzurę i trudne warunki życia. Nasilenie protestów, spowodowane podwyżkami cen żywności, notowano w okresie od 6 do 9 stycznia 2011 roku. Aby zażegnać narastające niezadowolenie, rząd obniżył ceny cukru i oliwy, a prezydent w orędziu zapowiedział zniesienie stanu wyjątkowego „w najbliższej przyszłości”⁹. Media państwowe zostały udostępnione opozycji. Niezadowolenie społeczeństwa narastało, o czym świadczą demonstracje zorganizowane 12 i 13 lutego w Algierze. Doszło wówczas do starcia z policją, nastąpiły aresztowania. Kolejne protesty miały miejsce 19 lutego. W kilka dni później, 22 lutego, rząd przyjął rozporządzenie o zniesieniu stanu wyjątkowego, które uzyskało moc prawną w momencie ogłoszenia w dzienniku urzędowym.

Dnia 15 kwietnia prezydent w wystąpieniu telewizyjnym zapowiedział zmiany w konstytucji, zmiany w ordynacji wyborczej i zmianę prawa prasowego. Obowiązujące rozporządzenia wyróżniał m.in. zapis wysokiej kary za krytykę prezydenta, walkę z bezrobociem. Obietnica złożona w kwietniu została zrealizowana we wrześniu. Otóż 12 września rząd algierski przyjął projekt prawa o informacji, prawa prasowego (*En Algérie...*, 2011).

W październiku 2011 roku algierski parlament jedną ze swoich sesji poświęcił analizie projektu prawa określającego reprezentatywność kobiet w polityce. Parytet 30% kobiet w parlamencie uznano za zbyt wysoki. Aktualnie mniej niż 10% kobiet wybrano do sejmu i 5% do senatu. Propozycję 30% uznano za rewolucyjną. W wyniku przeprowadzonej dyskusji ustalono parytet 20%. Prawo o reprezentacji kobiet w parlamencie zostało przegłosowane 3 listopada 2011 roku. Wprowadzono następujące poprawki: wskaźnik 20% obowiązuje w województwach (wilayas), które uzyskały 4 miejsca, 30% powyżej 5 miejsc, 35% powyżej 14 miejsc i 40% powyżej 32 miejsc. Te ustalenia nie zadowolili wszystkich parlamentarzystów, o czym świadczy wypowiedź Aminy Garbi Bounab, reprezentantki partii Front Wyzwolenia Narodowego (Front Libération National — FLN): „To prawo dowodzi dyskryminacji terytorialnej, płci i jest skierowane przeciwko kobietom” (S. Khaldi, 2011).

Kobiety w Algierii uczestniczyły w walce od zawsze¹⁰. Nowością ostatniego okresu jest zasięg uaktywnienia. Jak stwierdza Asma Guenisfi, przewodnicząca

⁹ Stan wyjątkowy w Algierii obowiązywał od 9 lutego 1992 roku. Zob. A. Barska: *Konflikt kulturowy w społeczeństwie algierskim w drugiej połowie XX wieku*. Opole 1998, s. 170.

¹⁰ Kobieta algierska angażowała się zawsze spontanicznie we wszystkich walkach, które miały wymiar ekonomiczny społeczny i kulturowy. W czasie wojny domowej w latach 90. XX wieku, gdy grupy terrorystyczne chciały uniemożliwić występy szkolne, to właśnie kobiety w towarzystwie dzieci stanęły na scenie, aby umożliwić wejście uczniom. Gdy grupy terrorystyczne ogłosiły bojkot wyborów (1997), to właśnie kobiety ruszyły masowo do urn, aby sprzeciwić się temu nakazowi (zob. *La représentation politique...*, 1995, s. 133).

Eurośródziemnomorskiego Stowarzyszenia przeciwko Nierówności i Integryzmom (Association des Femmes Euro-méditerranéenne contre les Inégalités et les Intégrismes): „Kobiety były na pierwszej linii ruchów walczących o demokrację 12 lutego [...]. Wyszły na ulicę, aby wykrzyczeć swoją biedę społeczną i żądać poszanowania ich praw obywatelskich [...]”. Zauważa też, że „w 2005 roku znowelizowano *Kodeks rodziny*, ale kobiety w dalszym ciągu są plasowane niżej, chociaż niektóre piastują stanowiska ministrów czy sędziów” (A. Farge, 2011)¹¹.

Maroko

W niedzielę 20 lutego 2011 roku w różnych regionach królestwa zostały zorganizowane manifestacje, kierowane przez ludzi młodych, którzy wykorzystali portal Facebook, aby zmobilizować i zachęcić do udziału uczestników. Wydarzenie to zostało nazwane Ruch 20 Lutego (Mouvement du 20 février), a jego członkowie domagali się reform społeczno-ekonomicznych i politycznych, żądali, by król zrezygnował z władzy w większym wymiarze oraz rozprawił się z korupcją i nepotyzmem w rządzie. Mimo pięciu śmiertelnych ofiar i dziesiątek rannych protesty wyróżniała pokojowa atmosfera i zachowanie dyscypliny. Zebrani głosili hasła: „Zjednoczeni przeciwko korupcji”, „Naród chce nowej konstytucji”, „Naród żąda dymisji rządu”, „Naród ma prawo do mieszkania, opieki lekarskiej i pracy”. Niepokoje wystąpiły m.in. w takich miastach, jak: Rabat, Casablanka, Marakesz, Agadir, Kenitra, El Jadida, Al. Hoceima (Si han Ali, 2011).

Ruch 20 Lutego ma wymiar polityczny, ekonomiczny i psychologiczny. Nie odzwierciedla opozycji króla z ludem czy króla z partiami politycznymi, ale jest wielką debatą między różnymi generacjami, między rodzicami i dziećmi (F. Mer-nissi, 2011). Ruch ten zyskał błyskawicznie zwolenników na Facebooku i jest luźno zorganizowaną grupą zwolenników reform o zasięgu krajowym, inspirowaną wydarzeniami w Tunezji.

9 marca król Mohammed VI ogłosił orędzie do narodu, w którym obiecał przeprowadzenie demokratycznych reform i nowelizację konstytucji, a także oddanie części swojej władzy parlamentowi. 24 kwietnia i 29 maja 2011 roku opozycja zorganizowała kolejne manifestacje, żądając ponownie demokratycznych reform i lepszych warunków życia. Najliczniejsze protesty odbyły się w Casablance i Rabacie. W orędziu do narodu 17 czerwca król potwierdził obietnicę wprowadzenia reform i przekazanie części władzy rządowi i parlamentowi. Zapowiedział także referendum, które przeprowadzono 1 lipca. Marokańczycy poparli nową konstytucję, o czym świadczy frekwencja 73,4%, w tym 98% głosujących „tak”. Opozycja zarzuciła sfałszowanie wyników i w ramach protestu 17 lipca 2011 roku w Raba-

¹¹ Na znak poparcia zorganizowano również w tym samym czasie manifestację w Paryżu, w której — podobnie jak w Algierze — uczestniczyli razem mężczyźni i kobiety.

cie, Casablance i Tangerze zorganizowała marsz skierowany przeciwko nowemu dokumentowi (Siham Ali, 2011). Ruch 20 Lutego krytykuje zarówno nową ustawę zasadniczą, jak i formułę nadchodzących przedterminowych wyborów, zaplanowanych najpierw na 7 października, następnie przesuniętych na 25 listopada. Opozycja nawołuje do bojkotu głosowania, gdyż zmiany są powierzchowne i nie gwarantują rozwiązania najpoważniejszych problemów kraju, albowiem w rezultacie władza pozostaje w rękach monarchy. Członkowie Ruchu 20 Lutego domagają się, by Mohammed VI w większym zakresie zrezygnował z władzy i wytępił korupcję wśród urzędników. Protesty nasiliły się w październiku, najliczniejsze odbyły się 24 października i 13 listopada w Casablance, Rabacie i Tangerze.

Wydarzenia w Maghrebie w 2011 roku pokazują radykalną transformację kultury, mentalności i znaków, mają wymiar płci, polityczny i ekonomiczny. Przede wszystkim należy wskazać na technologię, która wprawdzie zburzyła więzi i związki podporządkowania horyzontalnego, ale za pomocą Facebooka, a wcześniej anteny satelitarnej, a także telefonów komórkowych buduje kontakty między ludźmi. Interaktywność można uznać za siłę powodzenia rewolucji kaktusowej/jasminowej, a w dalszej kolejności wiosny arabskiej. Technologia stała się środkiem demokratyzacji związków między ludźmi.

Niewątpliwie nowym zjawiskiem jest współobecność poza domem całej rodziny — mężczyzn, kobiet, ich dzieci. Jak twierdzi marokańska socjolożka Fatima Mernissi, „jesteśmy świadkami wypłynięcia wspólnoty opartej na szacunku wszystkich członków danej grupy [...], czyli wrażliwości okazywanej bliźnim, co oznacza, że nie jesteś sam” (F. Mernissi, 2011).

Po raz pierwszy rodzice prowadzą dialog z dziećmi. Takie zachowanie zwyczajowo nie było możliwe jeszcze w latach 60. czy 70. XX wieku. Fatima Mernissi zauważa, że pytanie skierowane do córki, co ona myśli, nie miało nigdy miejsca w jej rodzinie, co tłumaczy zasadą tradycji. Również po raz pierwszy relacja między generacjami ma także znamiona negatywne. Mernissi zauważa, że jej pokolenie spoglądało na króla i innych liderów jak na bogów, jak na kogoś bardzo znamienitego. Dzisiaj krytykuje się szefów, atakuje polityków. Znieważa się intelektualistów, ponieważ oni są nieobecni na ulicy. Młodzież chciałaby mieć z nimi kontakt. Bardziej niż kiedykolwiek młodzież domaga się dyskursu z profesorami, z intelektualistami. To nie jest wojna między generacjami, ale życzenie zmiany tej relacji (F. Mernissi, 2011).

*
* *
*

Wydarzenia, jakie dotknęły kraje Maghrebu, wpisują się w kategorie przestrzeni i czasu oraz ukazują naruszenie zasady centrum i peryferie. Kategoria przestrzeni jest wielowymiarowa, albowiem sygnalizuje zarówno ciągłość, jak i zmiany. Przestrzeń można podzielić na publiczną i prywatną. Przestrzeń publiczną znamionuje kontrola instytucjonalna, społeczna i rodzinna. Jak pisał C. Geertz, zbudowana jest z tzw. publicznych symboli, czyli obowiązujących konwencji, wzorów zachowań, wartości nabywanych wraz z enkulturacją (C. Geertz, 2005, s. 25—27). Przestrzeń

tę można też określić jako ramę pozwalającą realizować własne interesy. Natomiast przestrzeń prywatna w potocznym rozumieniu odnosi się do domu, aczkolwiek dom to bardziej miejsce niż przestrzeń. A zatem przestrzeń prywatna stanowi odwrotność przestrzeni publicznej. Pojęcia przestrzeni prywatnej i przestrzeni publicznej bywają wartościowane: w znaczeniu pozytywnym przestrzeń prywatna, a negatywnym przestrzeń publiczna, inaczej mówiąc, pierwszą cechuje wolność, spokój, samorealizacja, a drugą podporządkowanie, dyskomfort, oportunizm.

Można też spojrzeć na przestrzeń z perspektywy wizualności, którą należy rozumieć jako nasycenie otoczenia obrazami. Słowo „obraz” w *Słowniku języka polskiego* (1998, s. 402) objaśnione jest jako „widok kogoś lub czegoś, krajobraz, scena, osoba widziana lub odtwarzana w pamięci, w wyobraźni”. Obraz można rozumieć jako obraz mentalny (ulożony w ludzkiej pamięci), a także jako obraz medialny (fotograficzny, telewizyjny, internetowy, reklamowy itp.). Można go też zdefiniować jako wydarzenie wizualne, w rozumieniu wrażenia wzrokowego, w wyniku którego doświadcza się przyjemności uzyskiwanej dzięki współczesnym technologiom (np. fotografia, film, telewizja, multimedia). Systemy obrazowania są zatem zrelatywizowane i uwarunkowane kontekstem kulturowym. Wydaje się, że wizualność to: przestrzeń medialna, telewizja, prasa, Internet, przestrzeń publiczna: ulica czy plac miasta, park, może to być również muzeum, galeria, wystawa, świątynia, scena, kino, biuro. Lokalizacja decyduje nie tylko o dostępności odbioru, ale także o charakterze recepcji. Wizualne są przedmioty, osoby, ale także miejsca, zjawiska, zdarzenia, które obserwuje ludzkie oko. Pamiętajmy jednak, że zarówno percepcja, jak i wyobrażenia wizualne są uwarunkowane kulturowo, dlatego też w różnych zbiorowościach mają wymiar zróżnicowany.

Znamienne dla społeczności maghrebińskiej są kwestie przestrzeni. W kontekście podjętego tematu istotna jest przestrzeń publiczna wpisująca się w zasadę ciągłości i zmiany. Jest to przestrzeń otwarta, jawna, zbudowana z „publicznych symboli” — jak je opisywał C. Geertz — ustalonych konwencji, wzorów zachowań, wartości (C. Geertz, 2005, s. 25—27). Kategoria „publiczny” pojawia się w relacji do takich pojęć, jak: „męski-żeński”, „zewnętrzny”, a także w odniesieniu do systemu wartości, wzorów kultury, nakazów tradycji itp.

Nowe ustalenia prawne dają legalne możliwości uczestniczenia kobietom w przestrzeni zarezerwowanej dla mężczyzn. Obecność kobiet wpływa na reorganizację zachowań mężczyzn w przestrzeni im tradycyjnie przynależnej. Ponadto należy pamiętać, że przestrzeń publiczna jest obszarem kontroli kobiet.

Zakończenie

Rewolucję kaktusową/jasminową łączy się ze światem internetu i jego możliwościami, zwłaszcza takimi, jak Facebook i Twitter, stanowiącymi platformę żądania praw społecznych, a więc zmian polityki państwa. Klimat społeczny

przymuszający społeczeństwo do wyrzeczeń spowodował, że młode generacje tego nie wytrzymały. Inaczej mówiąc, młodzi świata arabskiego domagają się więcej demokracji. Ponadto wydarzenia zostały pobudzone dramatami występującymi w społeczności lokalnej i dotykającymi ludzi młodych. Fenomen zjawiska polega na tym, że powstało ono za pośrednictwem medium internetu poprzez generację digital i blogosfery. Rewolucja ta pokazuje nowe rozumienie czasu w historii. Dokonała się wyraźnie zmiana koordynacji przestrzeni i czasu za sprawą nowoczesnych technologii. To poniekąd groźne medium jest neutralne. Można je zastosować w znaczeniu najlepszym, jak i najgorszym. Jako najlepsze można uznać trwające kilkanaście dni wydarzenia w Tunezji, których celem były żądania demokratyzacji i zmiany polityki państwa.

Wydarzenia w Tunezji pokazują osłabienie, a być może nawet zanik podziału na centrum i peryferie. Rewolucja została wywołana ofiarą w Sidi Bouzid, czyli na peryferiach peryferii. Można zatem przyjąć, że przestrzeń deterytorializowana blogosfery jest zdolna spowodować, że peryferie stają się centrum. Rewolucja kaktusowa/jasminowa ma znamiona zarówno decentralizacji, jak i deterytorializacji. Malutka Tunezja dała sygnał jakościowy dążenia do zmiany w wielu krajach nie tylko Maghrebu. W prasie pojawiły się porównania M. Bouazizi do Jana Palacha, ofiary „wiosny praskiej”. Niewątpliwie rewolucja kaktusowa/jasminowa ma wymiar światowy i uniwersalny. Istotny w tej rewolucji jest kontekst geograficzny i kulturowy. Ale na uwagę zasługuje też zachowanie godności, spokoju, a także odpowiedzialność, pacyfizm, dojrzałość. Przebieg rewolucji potwierdza pragnienie demokracji i naturalnego prawa do wolności (A. Meddeb, 2011). Przede wszystkim należy podkreślić zniknięcie strachu i próbę działania społeczeństwa. Społeczeństwa arabskie pokazały otwarcie na zmiany.

Literatura

- Barska A., 1995: *Algierskie kobiety a współczesność*. W: *Kobiety krajów pozaeuropejskich wobec problemów współczesności*. Red. A. Mrozek-Dumanowska. Warszawa: Wydawnictwo Semper.
- Barska A., 1998: *Konflikt kulturowy w społeczeństwie algierskim w drugiej połowie XX wieku*. Opole: Wydawnictwo Uniwersytetu Opolskiego.
- Bourdieu P., 2007: *Szkic teorii praktyki poprzedzony trzema studiami na temat etnologii Kabyłów*. Tłum. W. Kroker. Kęty: Wydawnictwo Marek Derewiecki.
- Geertz C., 2005: *Interpretacja kultur. Wybrane eseje*. Tłum. M.M. Piechaczek. Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego.
- Piot O., 2011: *Od oburzenia do rewolucji*. „Le Monde diplomatique”, nr 2, s. 11.
- Słownik języka polskiego*, 1998. Red. M. Szymczak. T. 2. Warszawa: PWN.

Źródła internetowe

- Aiachie S.A.: „*Les femmes aujourd'hui s'engagent, elles militent, elles vont dans les associations. Elles sont représentatives de la société tunisienne!*” Entretien avec Faiza Mejri, figure féministe majeure de la « Révolution du Jasmin » <http://www.opinion-internationale.com/2011/06/29/%C2%AB%C2%AOles> (data dostępu: 15 lipca 2011).
- Arafaoui A.: *Les droits de la femme remis en cause en Tunisie*, <http://www.magharabia.com/cocoon/awi/xhtml1/fr/features/awi/features/2011/01/07/feature-03> (data dostępu: 29 lipca 2011).
- Benillouche J.: *La femme est l'avenir de la Tunisie*, <http://www.slate.fr/story/32023/femme-tunisie-avenir-islam>. Tekst z 23 stycznia 2011 (data dostępu: 29 lipca 2011).
- Ce qui différencie l'Algérie de la Tunisie*, <http://www.lexpress.fr/actualite/monde/afrique/ce-qui-differencie-l-algerie-de-la-tunisie> (data dostępu: 9 lipca 2011).
- Hassaini S.: *Tunisie: Les islamistes ne se cachent plus*, <http://www.lexpress.fr/actualite/monde>. Tekst z 29 kwietnia 2011 (data dostępu: 29 lipca 2011).
- En Algérie, le gouvernement lance une série de réformes politiques*, <http://www.lemonde.fr/afrique/article/2011/09/12/en-algerie-le-gouvernement-lance-une-serie-de-reformes-politiques-1571312-3212.htm> (data dostępu: 10 października 2011).
- Farge A.: *Le combat des femmes dans les révolutions du monde arabes*, <http://femmessdemocratiques.org/2011/02/24/lexpress-24-fevrier-2011> (data dostępu: 5 lipca 2011).
- Khaldi S.: *La loi sur la représentation des femmes en politique adoptée*, <http://www.tsa.algerie.com/politique/la-loi-sur-la-representation-des-femmes-en-politique-adoptee-18039.html> (data dostępu: 15 listopada 2011).
- La représentation politique de la femme en débat à „El Moudjahid”*: *Un grand décalage*, <http://www.yordz.com/algerie-info/la> (data dostępu: 20 lipca 2011).
- Les Tunisiennes et les étudiants manifestent pour préserver leurs droits*, <http://www.magharebia.com/cocoon/awi/xhtml1/fr/features/awi/newsbriefs/general/2011/11/03/newsbrief-02> (data dostępu: 12 listopada 2011).
- Meddeb A.: *La «revolution du jasmin», signe de la métamorphose de l'histoire*, <http://www.lemonde.fr/idees/article/2011/01/17> (data dostępu: 11 lipca 2011).
- Mernissi F.: *Quand la sociologie appuie le Printemps arabe*, <http://www.babelmed.net/> Wywiad z 6 lipca 2011 (data dostępu: 10 lipca 2011).
- Revolution tunisienne 14 janvier 2011. «Degage»* collectif de photographes tunisien, Exposition de photographies et d'affiches. Institut du Monde Arabe — mai 2011 <http://www.google.pl> (data dostępu: 29 lipca 2011).
- Sihan Ali: *Des milliers de manifestations au Maroc*, <http://www.magharebia.com/cocoon/awi/xhtml1/fr/features/awi/features/2011/02/21/feature-01> (data dostępu: 22 lipca 2011).
- Tunisie/Constituante: 90 sièges pour Ennahdha et 49 pour les femmes*, <http://www.tunisieactualite.com/les-journaux/12175> (data dostępu: 12 listopada 2011).
- Tunisie. Le Taux de participation aux élections passe 90%*, <http://tempsreel.nouvelobs.com/monde/20111024.OBS3093/tunisie-le-taux-de-participation-aux-elections-depasse-90.html> (data dostępu: 2 listopada 2011).